

MARIA JOKA

INDYWIDUALNE WARIANTY COMPARATORA W TWÓRCZOŚCI JANA PARANDOWSKIEGO

1. COMPARATOR W SCHEMACIE PORÓWNANIA

Comparator [(c) łącznik porównania] i takie elementy, jak: comparandum [(Cd) przedmiot, zjawisko porównywane], relator [(R) czasownik o szerokiej wartości kategorialnej, np. *być, mieć, wyglądać, czuć się*], tertium comparationis [(Tc) określenie, na czym polega podobieństwo], comparatum [(Ct) człon porównujący] stanowią pełny schemat porównania według Františka Čermáka¹, np. [*prof. Kalina*] (Cd) – *siwobrody, rumiany, w czerwonej atłasowej czapce* (Tc) *wyglądał* (R) *jak* (c) *król dzwonkowy* (Ct), *jedyna karta, jakiej Grodzicki przez cały wieczór nie miał w ręku* (NP 265).

Funkcjonowanie porównania nie ogranicza się jednak do przytoczonego modelu. Jedynie comparatum jest nieodzownym elementem porównania, reszta składników może ulec elipsie². W niniejszym opracowaniu biorę pod uwagę porównania, w których comparator nie został opuszczony, ale przybiera postać nietypową.

Mgr Maria JOKA – doktorantka w Zakładzie Historii Języka Polskiego IFP UwB, nauczycielka w Publicznym Gimnazjum nr 13 w Białymstoku; adres do korespondencji: Dolistowo Stare II 56, 19-126 Dolistowo; tel. (085) 71-61-512.

¹ *Česká přirovnání*, w: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*, Praha 1983 – cyt. za: Z. L e s z c z y Ń s k i, *Doświadczenie tekstów sakralnych odbite w obiegowych porównaniach*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 3(1994), s. 152.

² L e s z c z y Ń s k i, dz. cyt., s. 152-154.

2. PODZIAŁ WARIANTÓW COMPARATORA

Comparator od strony formalnej zdradza wariantywność. Na tle konwencjonalnych, notowanych przez słowniki łączników: *jak*, *jakby*, *jak gdyby*, *na kształt*, *niby*, *niczym*, *jako*, interesująco prezentują się indywidualnie wybierane comparatory. Funkcjonują one w 9% zbadanych konstrukcji porównawczych³. W wyekscerpowanym materiale wyszczególniono 56 osobliwych łączników. Należy jednak podkreślić, że wyodrębnienie z kontekstu granicy części comparatorów dostarcza sporo trudności. Wynikają one z integracji poszczególnych elementów schematu porównania oraz faktu, że formy indywidualnych łączników są wielokrotnie potwierdzane tylko jednym przykładem. Nad wprowadzonym podziałem haseł dopuszczam zatem możliwość dyskusji.

2.1. Znamiona indywidualności ma grupa łączników opisowych: *na miarę* (1), *na wzór* (2), *w postaci* (3), *w stylu* (4) *można wziąć za* (5), *uważać za* (6), *nasuwać myśl o* (7), *przybrać kształt* (8), *przybrać postać* (9), *dawać pozór* (10), *dorównać* (11), *odtworzyć* (12), *powtarzać* (13), *znany* (14).

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość ⁴
1	2	3	4
1.	<i>na miarę</i>	Mała, wąska i kręta ulica Sienkiewicza była właśnie <i>na miarę</i> jego wewnętrznego ucisku (NP 41).	2
2.	<i>na wzór</i>	Włosy ułożył <i>na wzór</i> Nerona [...] (KŻ 37).	4
3.	<i>w postaci</i>	Widział niebo <i>w postaci</i> tych map, na których kreskowane linie przedstawiają drogi morskie przecinając się nawzajem [...] (NP 332).	1
4.	<i>w stylu</i>	[rytualne zabawy] były zupełnie <i>w stylu</i> „Alsiny”, czyli posepne (PL 61).	2
5.	<i>uważać za</i>	[kostium] <i>uważał za</i> drugą po Lutrze wielką reformację [...] (KŻ 24).	2

³ Zbadany materiał obejmuje 12 dzieł J. Parandowskiego, z których zostało wyekscerpowanych 2548 porównań.

⁴ Chodzi o liczbę konstrukcji porównawczych z danym comparatorem w zbadanym materiale.

1	2	3	4
6.	<i>można wziąć za</i>	W świetlistym stroju, przepasany jedwabną szarfą, w turbanie przetykanym złotymi haftami, miał tyle bezwzględności w rozedrganych nozdrzach, tyle obojętności w doskonałym łuku brwi, tyle okrucieństwa w pogardliwym zmarszczeniu ust, że <i>można go było wziąć za książątko wschodnie</i> , przy którym lord Alfred Douglas wyglądał raczej na lokaja (KŻ 123).	2
7.	<i>nasuwać myśl o</i>	[...] ciemna szczelina w skale <i>nasuwająca myśl</i> o grocie nimf [...] (DW 94).	2
8.	<i>przybrać kształt</i>	W swym nieustannym ruchu gimnazjon <i>przybrał kształt</i> wirującego kosmosu (DO 61).	1
9.	<i>przybrać postać</i>	Carson <i>przybrał</i> w jego oczach <i>postać</i> szczególnie ponętną: psa spuszczonego ze smyczy (KŻ 143).	1
10.	<i>dawać pozór</i>	W złotej oprawie był brylant, a wokół niego perły, które ułożono w ten sposób, że u góry i u dołu tworzyły po cztery półkola, a z boków po pięć krótkich promieni, co całości <i>dawało pozór</i> owada z rozstawionymi nóżkami, ale w oczach astronoma nasuwało zupełnie inne podobieństwo. Przypominało bowiem najoczywiściej zdjęcia kryształów pięciowodnego siarczanu miedzi metodą Laulego (NP 266).	2
11.	<i>dorównać</i>	Gdyby mu [miastu] pozostawić swobodę <i>dorównałoby</i> wzorzystością ścianom cerkwi (DW 127).	1
12.	<i>odtwarzać</i>	[...] chmury gęste i czarne <i>odtwarzają</i> na wysokim niebie do złudzenia dokładne zarysy leżącej pod nimi wyspy, niby odbite w ogromnym jak świat zwierciadle (DW 159).	1
13.	<i>powtarzać</i>	Dopiero w cztery wieki później Goethe i Schiller <i>powtórzą</i> ten wzór przyjaźni dwóch wielkich pisarzy [Petrarka i Boccaccio], którzy w tym samym stuleciu dzielą między siebie sławę i dumę swojego narodu (P 129).	1
14.	<i>znany</i>	Poczuł w sobie swawolną lekkość, <i>znaną</i> chłopcom, którzy się wymknęli spod nadzoru, i starcom, gdy ich los weźmie pod rękę (ZN 183).	1

2.2. Wśród łączników opisowych można wyróżnić grupę comparatorów etymologicznie wyraźnie związanych z porównaniem: *podobny* (1), *w podobny sposób* (2), *podobnie jak* (3), *podobny do* (4), *na podobieństwo* (5), *nadawać podobieństwo* (6), *można porównać z* (7), *dać się porównać z* (8), *wywoływać porównanie* (9), *porównywać do* (10), *przyporównywać do* (11), *przypominać* (12).

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1	2	3	4
1.	<i>podobny</i>	Złote włosy <i>podobne</i> kłosom dojrzałej pszenicy [...] (M 128).	3
2.	<i>w podobny sposób</i>	Była kiedyś taka gra: markę chowało się w dłoni i tylko mały jej koniuszek ukazywało się spod kciuka; po ząbkach brzegu po kolorze [...] miało się odgadnąć jej pochodzenie. [...] Teraz w <i>podobny sposób</i> grał z profesorem w słowa (NP 230).	2
3.	<i>podobnie jak</i>	[...] prawo <i>podobnie jak</i> fluor nie daje się zastosować w czystej postaci (NP 212).	5
4.	<i>podobny do</i>	Wsparci na długich laskach, siwowłosi i biali, w swym zupełnym bezruchu byli <i>podobni do</i> rzeźb nagrobnych (DO 47).	27
5.	<i>na podobieństwo</i>	[...] ci obłąkańcy <i>na podobieństwo</i> psów lub wilków, rzucili się na biedną Echo [...] (EO 96).	9
6.	<i>nadawać podobieństwo</i>	Gładką bieżnię przecięło siedem bruzd, wydeptanych przez biegaczy. Rozpięte między dwiema kresami startu i mety, całej bieżni <i>nadawały podobieństwo</i> siedmiostrunnej liry (DO 199).	2
7.	<i>można porównać z</i>	Filtrowa <i>może się porównać</i> tylko z Alejami Ujazdowskimi swą przestronną lotnością (WN 107).	5
8.	<i>dać się porównać z</i>	Widok tych ciał dał się porównać ze wszystkim, co sprawia najpodnioślejszą rozkosz, <i>dałby się porównać</i> z nocą gwiazdzistą (DO 177).	3
9.	<i>wywoływać porównanie z</i>	[miasto: Warszawa] do inwazji hitlerowskiej tętniące życiem <i>wywołującym porównanie z</i> Paryżem (WN 93).	1

1	2	3	4
10.	<i>porównywać do</i>	[...] nasze książkowe spacerunki <i>porównywaliśmy do</i> wędrówki cieniów elizejskich (WN 102).	1
11.	<i>przyrównywać do</i>	Poeta <i>przyrównywa ją do</i> Afrodyty o słodkim uśmiechu i do Artemidy o nogach wysmukłych (EO 83).	2
12.	<i>przypominać</i>	Poloniusz <i>przypominał</i> Kaifasza z ilustrowanej Biblii, którą miałem w dzieciństwie (PL 227).	10

W badanym materiale comparator *porównać* występuje zawsze w formie bezokolicznika z przymikiem, która jest poprzedzona bądź wyrazem *można* (5 wypadków), bądź czasownikiem zwrotnym *dać się* (3 wypadki). Etymologicznie związana z porównaniem część omawianego łącznika mogłaby funkcjonować samodzielnie w formie osobowej (np. Widok tych ciał porównywał ze wszystkim [...]). Podobnie przykłady: *można uważać za*, *można wziąć za* albo *uważał za*, *wziął za*, (2.1; 5,6). W zależności więc od kontekstu mamy krótszą lub dłuższą formę comparatora.

2.3. Interesująca grupa łączników wprowadzana jest za pomocą formuły integrującej relator: *wyglądać na* (1), *czuć się* (2), *mieć uczucie* (3), *mieć wrażenie* (4), *mieć posmak* (5), *mieć coś z* (6), *było coś z* (7), *mieć podobieństwo do* (8), *mieć podobieństwo* (9).

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1	2	3	4
1.	<i>wyglądać na</i>	Olbrzym pokryty gęstym czarnym włosiem <i>wyglądał na</i> stwór mityczny, na jednego z tych leśnych ludzi, stróżów trzód boskich, z którymi walczył Herkules (DO 203).	5
2.	<i>czuć się</i>	W swych gadatliwych uniesieniach <i>czuł się</i> tytanem zdolnym miotać góry [...].	2
3.	<i>mieć uczucie</i>	Gdy mgła jeszcze zgęstniała, gdy szary blask pociemniał, jakby chciał wrócić do nocy, <i>miałem uczucie</i> , że to nasza ziemia spuszcza zasłonę, by ukryć wstyd, że oto wróg sponiewierał ją do głębi, wybierając ją na miejsce zbrodni, jakiej świat nie znał i nie przypuszczał w najczarniejszych koszmarach (PŻ 76).	4

1	2	3	4
4.	<i>mieć wrażenie</i>	Łuk skoku wzdyma się w wielką podłużną krzywiznę, <i>ma się wrażenie</i> , że ta niewidzialna linia jest struną (DO 42).	4
5.	<i>mieć posmak</i>	Pierwsze, towarzyskie zebranie kongresu jest jednym z najmiłszych momentów; <i>ma</i> w sobie <i>posmak</i> pierwszego dnia szkoły po wakacjach, gdy koledzy się odnajdują i witają (PL 111).	1
6.	<i>mieć coś z</i>	[...] biało obramione okna z jasnymi firankami <i>miały</i> w sobie <i>coś z</i> łagodnego westchnienia: krył się za nimi ład schludnego dobrobytu i trafnego smaku, z jakim są urządzone wnętrza szwedzkie (PL 140).	4
7.	<i>było coś z</i>	[...] odzywał się głosem dzikim i ostrym, w którym <i>było coś z</i> rżenia końskiego i beku kozła (M 149).	1
8.	<i>mieć podobieństwo do</i>	Gmach zakładu w swej architekturze <i>miał</i> pewne <i>podobieństwo do</i> wiedzy wyznawanej w jego murach (NP 145).	4
9.	<i>mieć podobieństwo</i>	Ta najdziwniejsza w świecie fasada [kościół na placu św. Marka] <i>ma</i> w moich oczach <i>podobieństwo</i> gigantycznego teatru marionetek, ze swoimi złoceniami, mozaikami, płytami sarkofagów, bizantyjskimi figurami z profiru, romańskimi kapitelami, z różnorodnością materiałów, gdzie widzi się granit i 'giallo antico i pavanazzo' i malachit, z rozgardiaszem ornamentów gotyckich, bizantyjskich i mauretańskich z wieżyczkami, posągami, kopułami, spośród których czwórka brązowych koni wyrwa się do skoku (PL 243).	1

Pierwsze człony wyodrębnionych comparatorów: *nadawać podobieństwo* (2.2; 6.) oraz *doznawać wrażenia, nabierać wrażenia* (2.6; 3,4.) stosowane są wymiennie z relatorem, który jest mniej wyszukany i w podanych przykładach integruje się z łącznikiem: *mieć wrażenie, mieć podobieństwo* (2.3; 4,9). Podobnie pierwsze elementy comparatorów: *przybrać kształt, przybrać postać, dawać pozór* (2.1; 8-10.) możemy zastąpić czasownikiem o szerszym znaczeniu kategoryalnym *mieć*: *mieć kształt, mieć postać, mieć pozór*.

2.4. Na wyszczególnienie zasługują łączniki zawierające przeczenie *nie*: *nie inaczej* (1), *niewiele inaczej* (2), *nie (częściej) niż* (3)⁵, *niepodobna różnić od* (4), *nie ustępuje* (5), *niejako* (6).

⁵ W twórczości Parandowskiego pojawiają się porównania gradacyjne, czyli z formami

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1.	<i>nie inaczej</i>	O parę kroków przed Teofilem latarnik niósł błękitny płomyk na swym długim kiju i zapalał światła gazowe, które wybuchały nagłym, krótkim parsknięciem. <i>Nie inaczej</i> wyglądał zapewne latarnik z jakichś dawniejszych czasów, z epoki lamp naftowych [...] (NP 84).	1
2.	<i>niewiele inaczej</i>	Uważają [uczeni] bowiem za nieprawdopodobne, by mężczyzna zwłaszcza tak krewki, jak był Petrarca, mógł kochać tak bojaźliwie, skromnie, wytrwale. Lecz tak właśnie kochają poeci. <i>Niewiele inaczej</i> kochał Maryłę Mickiewicz [...] (GŚ 64).	1
3.	<i>nie (częściej) niż</i>	[...] człowieka niepospolitego widzi się w życiu <i>nie częściej niż</i> kometę (ZN 185).	5
4.	<i>niepodobna rozróżnić od</i>	Kilkunastu chwil, które wypełnia swą pracą, <i>niepodobna rozróżnić od</i> towarzyszącej im muzyki. Z pierwszym oddechem bierze jej rytm: zwarcie nóg na odskoczni, dwa półkola ramion rozkołysanych halterami, rozstanie z ziemią – wiążą się falą wielkoksztaltną z dźwiękiem aulosu (DO 42).	1
5.	<i>nie ustępować</i>	Poznałem tam poetów, powieściopisarzy, eseistów, których inteligencja, żywotność wyobraźni, bogactwo przeżyć duchowych w niczym <i>nie ustępuje</i> zaletom wybitnych autorów reszty Europy (PL 182).	1
6.	<i>niejako</i>	Opowiedziawszy mit Rojek podnosił go <i>niejako</i> do drugiej potęgi, dając mu naukowe objaśnienie [...] (NP 238).	1

Przysłówek *inaczej* sugeruje różnicę. W efekcie jego zaprzeczenia staje się środkiem językowym służącym wyrażeniu także podobieństwa⁶. Pod względem semantycznym łączniki: *nie inaczej*, *nie (częściej) niż*, *niepodobna roz-*

comparativu // superlatiwu // przymiotnika // przysłówka //, które omawia między innymi: B. Mikołajczak (*Porównania w „Faraonie” B. Prusa*, „Studia Polonistyczne” 3(1976), s. 108). W mojej koncepcji porównania nie mieszczą się tego typu konstrukcje. W tym wypadku chodzi jednak o dowolną, zaprzeczoną formułę gradacyjną, która pojawia się przed spójnikiem *niż*.

⁶ Pomocna jest w tym wypadku uwaga T. Ampel (*Wypowiedzenia okolicznikowe profrazowe we współczesnym języku polskim*, Rzeszów 1975, s. 79): „Między podobieństwem a różnicą nie ma ostrej granicy, ponieważ dwa przedmioty ze sobą można porównywać ze względu na ich podobieństwo albo ze względu na ich różnicę. Język jednak dysponuje odrębnymi środkami służącymi do wyrażania podobieństwa i tożsamości oraz odrębnymi do wyrażania różnicy i przeciwieństwa”.

różnić od, nie ustępować możemy usytuować na jednym biegunie z łącznikiem *tak samo*, natomiast comparatory: *niewiele inaczej* między związkami zespolenia: *inaczej niż* a *podobnie jak, niemal, prawie jak*. Wariant *niejako* odczuwany jest podobnie jak łącznik z partykułą *by* jako bardziej subiektywny, mniej zdecydowany⁷. Zróżnicowane comparatory ukazują więc relacje między comparatum a comparandum.

2.5. W funkcji comparatora realizują się czasowniki mówienia: *rzekłbyś* (1), *przysięgłbyś* (2). Zastosowanie *rzekłbyś* jako wskaźnika zespolenia konstrukcji porównawczej można tłumaczyć istnieniem w tym zakresie ogólnej tendencji polszczyzny kresowej⁸, związkiem Parandowskiego ze wschodnią częścią Polski.

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1.	<i>rzekłbyś</i>	Los wyznaczając pary [zapaśników] odkładał Eutymosa na koniec, <i>rzekłbyś</i> , dobry gospodarz, który po lekkim winie poda stągiew mocnego i wytrawnego trunku. (DO 47)	12
2.	<i>przysięgłbyś</i>	[...] (na pierwszym planie siedzi błądy dekadent z białą główką: <i>przysięgłbyś</i> , że Bukacki z „Rodziny Połanieckich”) [...] (PL 191).	1

2.6. Funkcję comparatora spełniają czasowniki wrażenia: *zdawać się* (1), *wydawać się* (2) oraz sformułowania, zawierające rzeczownik *wrażenie*: *doznawać wrażenia* (3), *nabierać wrażenia* (4). W kilku przypadkach czasownik *zdawać się* poprzedza typowy łącznik *jakby* (5), co jeszcze bardziej wzmacnia subiektywny charakter porównań z tym comparatorem.

⁷ Na temat subiektywnego charakteru łączników z partykułą *by* piszą: M i k o ł a j c z a k, dz. cyt., s. 107; M. B u r y, *Porównania utarte i indywidualne w twórczości T. Konwickiego*, „Roczniki Humanistyczne” 44(1996), z. 6, s. 44; E. U m i ń s k a - T y t o ń, *Polszczyzna potoczna w XVIII w.*, Łódź 1992, s. 129, 138.

⁸ Szerzej na ten temat w: Z. L e s z c z y ń s k i, *Międzyjęzykowe paralele w użyciu czasowników mówienia*, „Annales UMCS”, Sectio FF, vol. XIV/XV, 1996/1997, s. 181-192.

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1.	<i>zdawać się</i>	W samym dźwięku: Salamina był czar przejmujący. <i>Zdawało się</i> , że bije z niego światło, każdy czuł w sobie jasność [...] (DO 17).	18
2.	<i>wydawać się</i>	Murzyn leżący w skrawku cienia, z półotwartymi ustami, ze skurczonymi nogami, w szarych łachach, <i>wydawał się</i> martwym, porzuconym sprzętem (ZN 106).	16
3.	<i>doznawać wrażenia</i>	Patrząc na jasne, gładkie czoło Niemyskiej, pochylone nad świętą księgą, patrząc na jej pulchne policzki ożywione rumieńcem emocji i ciekawości, <i>doznawał wrażenia</i> , że widzi głowę jednego z barokowych aniołków, opartych na otwartych foliałach (PŻ 31).	2
4.	<i>nabierać wrażenia</i>	Było go [nowego życia] wszędzie pełno, w pewnych chwilach <i>nabierało się</i> dotkliwego <i>wrażenia</i> , że wokół tłoczą się formy, jakby rzeczywistość została opanowana przez świat nie narodzony (DO 140).	1
5.	<i>zdawać się jakby</i>	I gdy tak czytamy samotne myśli Petrarcki, które co chwila wzlatają wykrzyknikiem, <i>zdaje się</i> nam, <i>jakbyśmy</i> widzieli na mglistym morzu statek pędzący na odkrycie nowego kontynentu i słyszeli głos z bocianiego gniazda zwiastujący ziemię na horyzoncie (P 68).	3

2.7. Funkcję comparatora spełniają czasowniki wskazujące na zmianę stanu: *przeobrażać się* w (1), *zmieniać się* w (2).

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1.	<i>przeobrażać się w</i>	Z oszczepem w rękę <i>przeobrażali się</i> [zawodnicy] w ludzi gór i łowców. W postawie wyprostowanej, z łokciem prawej ręki zgiętym w doskonały kąt prosty, wazyli przez mgnienie oka oszczep chwiejący się na pętli i ciskali krótkim ruchem jakby szło o osiągnięcie zwierza z zasadzki (DO 44).	2
2.	<i>zmieniać się w</i>	Kelnerzy <i>zmienili się</i> w żonglerów. Jeden zwłaszcza z nieporównaną zręcznością obnosił półmiski, tańcząc w rytmie kołyszącego się statku (PL 97).	2

2.8. Do oddzielnej grupy możemy zakwalifikować comparatory, które obligatoryjnie wprowadzają zdanie podrzędne: *jak... tak* (1), *tak jak... podobnie* (2), *tak* (3), *tak samo* (4), *to... co* (5), *tyle... ile* (6).

Lp.	Comparator	Przykład	Ilość
1.	<i>jak... tak</i>	A. <i>Jak</i> Odyseusz do wejścia do podziemi, odpędza cisnące się do świeżej krwi cienie, <i>tak</i> on [trener] walczy z wzrastającą ciżbą i krok za krokiem wycina w niej drogę dla najlepszych. (DO 72), B. <i>Jak</i> uliczka południa, wąska ciemna i chłodna, wije się między wysokimi domami, spragniona słońca, które leży gorącym płatem u jej wylotu, <i>tak</i> moja myśl przemyka się pod cieniami ruin i starych murów, przez tłum wieków, rojowisko idei, obrazów, złudzeń (GŚ 118).	16
2.	<i>tak jak... podobnie</i>	<i>Tak jak</i> nasz malowniczy Witkacy tym samym piórem pisał mądre rozprawy filozoficzne i dramaty zbudowane na czystym nonsense, <i>podobnie</i> Sartre wyjaśnia swój system w poważnych studiach zaprzatających uwagę fachowców, a jednocześnie skandalizuje szerokie koła swoją beletrytyką i sztukami teatralnymi (PL 216).	1
3.	<i>tak</i>	Nigdy jednak nie widziałem <i>tak</i> głębokiego, przejmującego zdziwienia. <i>Tak</i> chyba mógł się dziwić człowiek z bajki, który zdrzemnąwszy się na chwilę zbudził się po tysiącu lat (ZN 159).	4
4.	<i>tak samo</i>	Świat, ludzie – nic o nich nie wiedział, myślał o nich drobnymi, nagłymi urywkami, <i>tak samo</i> mogłaby myśleć strzała przelatująca wśród pól, domów i ich mieszkańców (DO 178).	4
5.	<i>to... co</i>	Warszawa mieć będzie <i>to, co</i> ma Rzym: pod powierzchnią bieżącego życia miasto widm i mar, pełne majestatu i patosu (WN 79).	4
6.	<i>tyle... ile</i>	[...] jest ich [marzeń sennych] <i>tyle, ile</i> ziaren piasku na wybrzeżu morskim (M 178).	1

Dłuższego komentarza domagają się konstrukcje z łącznikiem *jak... tak*. Bywa on traktowany jako jeden z głównych wyznaczników tzw. porównań homeryckich⁹. Rezygnuję z określania omawianego typu porównań Paran-

⁹ Opowiadają się za tym: H. W ó j t o w i c z, *Struktura porównania homeryckiego*, „Meander” 11(1964), s. 45; A. K r u p i a n k a, *Porównania homeryckie w „Panu Tadeuszu” A. Mickiewicza*, w: *Polszczyzna dawna i współczesna (materiały z ogólnopolskich konferencji naukowych)*, red. Cz. Łapicz, Toruń 1991, s. 62.

dowskiego tym terminem, ponieważ niektórzy językoznawcy przymiotnik *homeryckie* odnoszą do porównań zawartych w *Iliadzie* i *Odysei*¹⁰ – bądź ogólniej – w poezji epickiej¹¹. Wokół tego niejednoznacznie traktowanego pojęcia powstały jednak trafne ustalenia. Wiele z nich potwierdza badany przeze mnie materiał. W konstrukcjach porównawczych z łącznikiem *jak... tak*, wyekscerpowanych z twórczości Parandowskiego, człon pierwszy jest elementem porównującym, zaś drugi elementem porównywanym¹², tertium comparationis nie jest wyraźnie skondensowane, zawiera się ono i przy comparandum, i przy comparatum¹³.

W cytatach, przytoczonych w tabeli, stosunek comparandum i comparatum opiera się na trzech głównych paralelnych elementach: podmiocie [*on* – *Odyseusz* (A), *myśl* – *uliczka* (B)], orzeczeniu [*walczyć* – *odpędzać* (A), *przemycać się* – *wić się* (B)], oraz na określeniach podmiotu i orzeczenia [*tłumy cieni* – *wzrastająca ciżba* (A), *ruiny, mury* – *domy* (B)]. W pierwszym przykładzie cechą wspólną obu członów porównania jest zachowanie się jednostki wobec masy, tłumy. W przykładzie (B) tertium comparationis opiera się nie tylko na czynnościach upersonifikowanych zjawisk: myśli i konkretnej ulicy, nie tylko na podobnym obrazowaniu przestrzennym, ale także na ciemnej tonacji, która sugeruje stan psychiczny podmiotu.

Typ przytoczonych wyżej porównań ma wszystkie znamienne cechy *okresu retorycznego (periodu)*, czyli „rozbudowanego zdania złożonego z celowo uporządkowanych i zhierarchizowanych członów, tworzących zamknięty układ znaczeniowy i intonacyjny o wyrażeniu zaznaczonym początkiem i zakończeniem”¹⁴. Podstawę wewnętrznej architektoniki porównań z łącznikiem *jak... tak* stanowi podział na dwa człony: porównujący i porównywany, które realizują się niezależnie od zdań składowych wchodzących w ich obręb. Ponadto

¹⁰ W ó j t o w i c z, dz. cyt.; J. K l e i n e r, *Z zagadnień metaforyki Mickiewicza i Słowackiego*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 3(1948), s. 5, cyt. za: Z. L e s z c z y ń s k i, *Nad porównaniami Mickiewicza*, w: *Mickiewicz i Kresy (Rozprawy przedstawione na międzynarodowej sesji naukowej)*, red. Z. Kurzowa, Z. Cygal-Kurpowa, Kraków 1997, s. 135.

¹¹ *Słownik terminów literackich*, oprac. M. Głowiński, T. Kostakiewicz, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1988, s. v. *Porównanie*; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I-II, Warszawa 1985, s. v. *Porównanie*.

¹² K r u p i a n k a, dz. cyt., s. 62.

¹³ L e s z c z y ń s k i, *Nad porównaniami Mickiewicza*, s. 136.

¹⁴ *Okres retoryczny*, w: *Słownik terminów literackich*, s. 325; por. *Okres retoryczny*, w: *Literatura polska*, s. 76. Na podstawie wyznaczników tego pojęcia przeprowadzam również dalszą analizę porównań z łącznikiem *jak... tak*.

w omawianych konstrukcjach porównawczych spoistość semantyczną między comparandum a comparatum osiąga się dzięki szykowi antycypacyjnemu, a przede wszystkim symetrii zestawień analogicznych. Sposób mówienia oparty na paralelności ułatwia zrozumienie myśli, a jednocześnie sprawia przyjemność. Przyjemność i łatwość do nauczenia to także wyznaczniki wypowiedzi językowej zwanej okresem, które podaje Arystoteles w swej *Retoryce*¹⁵. Rytmiczność porównania-periodu wynika ze składniowo-intonacyjnych odpowiedności między jego częściami i upodobnienia ich pod względem rozmiaru¹⁶. W omawianych porównaniach różnica między członami: porównującym i porównywanym wynosi przeważnie 1 – 6 sylab, tylko w niektórych przypadkach dochodzi do 12. Rytmiczność osiąga autor także dzięki współbrzmiom głoskowym, np. *podziemia – cieni* (A), *południa – chłodna* (B). Dlatego typ rozbudowanych konstrukcji porównawczych z łącznikiem *jak... tak* określam mianem *porównania-periodu*.

3. FUNKCJE INDYWIDUALNYCH WARIANTÓW COMPARATORA

Łączniki opisowe zarówno spajają oryginalne, najczęściej obszerne porównania, jak też akcentują ich indywidualny charakter. Niekiedy comparatory, szczególnie te złożone z dwóch często samodzielnie funkcjonujących łączników (*zdawać się jakby* (2.6), *podobnie jak* (2.2)), bądź z czasownika i wyrażenia przyimkowego (np. *nasuwać myśl o* (2.1), *dać się porównać z*, *wywoływać porównanie z* (2.2)), swą znaczną objętością przyczyniają się do rozbudowy wypowiedzi, w której zostały użyte.

Interesujących, choć często pojedynczych przykładów wskaźników zespolenia dostarczają konstrukcje stanowiące jedność składniowo-semantyczną, a złożone z kilku jednostek porównawczych. Nie ogranicza się w nich autor do monotonii powtarzania typowych łączników, przeciwnie z harmonijną precyzją wybiera rzadko stosowane bądź tworzy nowe: *można wziąć za*, *uważać za*, *dawać pozór* (2.1.), *niepodobna rozróżnić od* (2.4).

Na przykładzie zbadanych tekstów obserwujemy, jak bogaty repertuar wskaźników zespolenia umożliwia przekształcenie wypowiedzi własnego

¹⁵ A r y s t o t e l e s, *Retoryka – poetyka*, przeł. H. Podbielski, Warszawa 1988, s. 257.

¹⁶ Por. *Słownik terminów literackich oraz Literatura polska*.

wytworu. W porównaniach o zgodnej semantyce: [*miat*] *zarost w stylu Franciszka Józefa*. (NP 359), [*jegomość*] z *bokobrodami na wzór Franciszka Józefa*. (ZN 106), obok zamiany leksemów z jednego pola znaczeniowego i nieznacznej modyfikacji składniowej w comparandum, mamy wymianę łączników. Podobnie w parze przykładów: [...] *ufryzowany jak Neron*. (KŻ 165) i *Włosy ułożył na wzór Nerona* [...] (KŻ 37).

W niektórych wypadkach o wyborze comparatora decyduje chęć stworzenia efektu brzmieniowego za pomocą efonii. Do tego celu autor wykorzystuje dość powszechnie używany łącznik *na kształt* [...] *woda na kształt szklanego klosza, okrywała bukiet róż* (ZN 170), [*pierwszy świt*] *wchodzi przez szparę w murze, wąską na kształt strzelnicy* [...] (DO 61)], ale także „kresowy” *rzekłbyś: Nad ostatnim słowem zawirowały jakieś szumy, rzekłbyś – skrzydła bijące powietrze* [...] (ZN 26), [...] *brali w płuca powietrze ziemi, rzekłbyś leżącej pod skrzydłem bożym* (DO 21), [...] *i pojawiło się nieziemskie światło, rzekłbyś: księżyc wstąpił na pola* (DW 149). Funkcja poetycka wymienionych cytatów została uintensywniona również dzięki comparatorom, które zostały wkomponowane w powtarzające się sekwencje głosek w zestawieniu częściowo zmienionym.

Comparator ukazuje relacje między comparatum a comparandum. O sile natężenia podobieństwa zestawianych zjawisk decydują przede wszystkim łączniki z przeczeniem *nie* (2.4.), natomiast o bardziej subiektywnym charakterze czynności porównywania – wskaźniki zespolenia sugerujące wrażenie, odczucie podmiotu (2.6.), (2.3, 2-5.).

Wybór łącznika *jak... tak* (2.8) motywuje nadanie całej wypowiedzi charakteru symetrii zestawień analogicznych. W następstwie tego konstrukcje porównawcze, pomimo znacznej rozbudowy, stają się przejrzyste, harmonijne.

Parandowski niejednokrotnie sięga do wyrazów etymologicznie bardziej wyrazistych, do form opisowych, czasownikowych i przystosowuje je do funkcji pełnienia comparatora drobnymi zabiegami gramatycznymi. Stosuje wyrażenia przyimkowe bądź czasowniki wraz z przyimkiem, modyfikuje łączniki częściej stosowane, np. zamiast *na kształt* używa *przybrać kształt*, zamiast *porównywać do* – *przyrównywać do*, zamiast *przypominać* – *nasuwać myśl o* (2.1.), (2.2). Te zabiegi mają na celu przede wszystkim wzbogacenie i odświeżenie wykładnika konstrukcji porównawczej, zwiększenie wyrazistości wypowiedzi, w której jest on użyty¹⁷.

¹⁷ L e s z c z y ń s k i, *Międzyjęzykowe paralele*, s. 190.

Liczne warianty comparatora, tym ciekawsze, im bardziej oryginalne, wskazują na charakterystyczny rys pisarstwa Parandowskiego: dążenie do wyzyskania nowych środków wyrazu i mistrzostwo w tym zakresie.

OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW UTWORÓW J. PARANDOWSKIEGO

- DO – *Dysk olimpijski*, Warszawa 1987.
 DO – *Dwie wiosny*, Poznań 1946.
 EO – *Eros na Olimpie*, Warszawa 1978.
 GŚ – *Godzina śródziemnomorska*, Warszawa 1970.
 KŻ – *Król Życia*, Warszawa 1972.
 M – *Mitologia*, Warszawa 1962.
 NP – *Niebo w płomieniach*, Warszawa 1978.
 P – *Petrarka*, Warszawa 1975.
 PL – *Podróże literackie*, Wrocław 1958.
 PŻ – *Powrót do życia*, Warszawa 1971.
 WN – *Wrześniowa noc*, Warszawa 1975.
 ZN – *Złota nić*, Kraków 1988.

INDIVIDUAL VARIANTS OF THE COMPARATIVE IN THE WRITING OF JAN PARANDOWSKI

S u m m a r y

The study on the scheme of comparison according to Frantisek Cermak in the writing of Jan Parandowski has shown that there are some non-typical, variants of the comparative that are not found in dictionaries. They have been classified as the following eight groups: descriptive, etymologically linked with comparison, integrated with relative, containing “no” negation, as verbs of speech, as verbs of expression, as verbs pointing to the change of state, and obligatory conjunctives introducing subordinate clauses.

The original variants of the comparative as new means of expression have become a distinct feature of Jan Parandowski’s style.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: stylistyka, język osobniczy, porównania.

Key words: stylistic, specific language, comparisons.